

Kuidas vaatepunkti nihutades tekib nihestatus.

Krista Kumberg 11.04.2018

Tartu on heade mõtete linn! Igal aastal imetlen ma Ädu ja tema meeskonna valitud katusteemasid, mis inspireerivad ja esitavad ettekande koostajale järjekordse väljakutse. Selleaastasega oli eriti tegu! „Kujund ja nihestatus tänapäeva laste ja noortekirjanduses“ kippus aju ära nihestama. Kujund on nagu vana sõber, keda pole enam vaja uurida-puurida. Nihestatus aga pigem nagu uus tuttav, kelle iseloomu ja viguritega veel kursis pole. Ehkki otsapidi on see peen termin juba muinasjuttudes sees – selleks, et metsas kodutee leida, tuleb vaadata läbi hargivahe – ehk siis nihestatud vaatepunktist.

Niisiis asusin nihestatust otsima nagu Pipi Pikksukk Spunki, lootuses, et kui kohtan, küll siis ära tunnen. Olgu ette ära öeldud, et omast arust leidsingi ja valisin leitud kaks varianti – nõ lapsesuise tegelikkusekirjelduse ja fantaasiakirjanduse vallast paralleelmaailma kujutamise võtte. Väike arglik järeldus tekkis ka – väikeste lugejate peale nihestatust lahti lasta pole mõistlik. Nende maailmapildi kujunemine on alles algusjärgus ja neile on kõik variandid tõsimeelselt võetavad. Et nihestatust mõista ja hinnata, et see töötaks, selleks peab lugeja peas tegelikkuse mudel mingil moel paigas olema.

Kas vaatepunkti nihutamine toob iga kord kaasa tegelikkuse nihestatud kujutamise? Looma või lapse vaatepunktist on keskmise täiskasvanu reaalne argipäev, tema ütlused, teod ja arusaamad üsna nihestunud! Täiskasvanu seisukohalt aga vastupidi – nende arust on laste arusaamad nihkes. Nad saavad naerda laste maailmanägemise ja ütluste üle nagu Juku anekdootides ning lapsesuu kogumikes. Loomasilmse maailmavaatamise puhul võib hakata häbi inimese ja tema tegude pärast.

Lapsesuu pajatused-ütlemised võivad täiskasvanuile olla oma spetsiifilise loogika tõttu üpris naljakad. Kui tädi Tiiu ootab last ja ema ütleb, et tal on tita kõhus, siis laps kohkub – Miks Tiiu selle tita alla neelas? Ema teritab pliiatseid ja laps küsib, miks sa pliiatseid koorid. Kasvataja kutsub lapsi saali vabariigi sünnipäeva tähistama ja 5-aastane küsib, kas vabariik juba on saalis. Kasvataja küsib lastelt: Kes oli Lenin? 6-aastane vastab: See oli vist esimene Gorbatšov.

Kes on nimetanud pidžaamat pitsa-patsaks, kes taburetti taguretiks jne. Selliseid ütlemisi on igas lastega peres, heal juhul neid kogutakse, talletatakse, räägitakse perepärimuse korras edasi. Neist on koostatud kogumikke nagu näiteks „Oh neid lapsi“ (2000), „Eesti lapse naljad“ (2005) ja mitmed teised. Mõni ema on kogutud materjalidest raamatu vorminud. Ly Seppeli „Kaarini ja Eeva raamat“ (1980) ning Valeria Räniku „Ülejõel Kassilaiu pealinnas“ (2000) põhinevad kirjanike laste ütlemistel, tegudel ning loogikal. Seppeli raamatus on rohkem keelenalju ja fantaasiat – eksju, kui putukal mõned jalad ära väsivad, siis tõstab ta need üles ja käib teistega.

Ränik toob esile oma poegade Eero ja Ville mõttearendusi ja täiskasvanutest erinevat loogikat, oma radu pidi kulgevat mõtteviisi. Ema hindab seda kõrgelt. Ülestähendatud kõneluses logopeediga tuleb esile kahe loogika vaheline nihe. Täiskasvanu küsib nelja-aastaselt, mida lehm teeb. Piima, kõlab vastus. Lehm teeb muu, teab logopeed ja küsib järgmise pildi kohta Mida pörsas teeb. Pörsas seisab, teatab poiss, õige vastus olnuks, teeb rõhh-rõhh. Kui laps lõpuks koera kohta ütleb, et too haugub, eeldanuks täiskasvanu vastust, et koer teeb auh-auh. Kui Villel oli vanust 2 ja pool aastat, ütles

Eero talle: „Sinu eas olin ma juba kolmeaastane.“ Mõlemas raamatus on enam-vähem ühealaste, esimeses õdede, teises vendade, omavahelist suhtlust – nägelustest ühiste fantaasiaarendusteni, rivaliteedist ühtehoidmiseni.

Selliste lasteraamatute häda on, et need ei ole päris õiged lasteraamatud. Lapse jaoks pole temaealiste ütlemistes ja mõttekäikudes midagi naljakat. Vanemaks saanuna eelistab ta kuulda ka pigem iseenda põnnipõlve nalju kui teiste omi. Niisiis haaravad emade kirjanduslikuks vormitud lapsesuunaljad pigem teisi emasid ja vanaemasid – ühesõnaga täiskasvanuid.

Anekdootide võlu on samuti argielu nihkesse ajamises. Juku nihestab täiskasvanute maailma nii et vähe pole ja enamasti on naljad mõistetavad ka nõ teistele jukudele. Ajalooõpetaja küsib: „Kui kaua sa, Juku, siis koolist puudusid?“ „Jüriöö ülestõusust alates.“ „Juku, söö kohe oma puder ära, muidu kutsun politseiniku!“ „Kas sa arvad, et politseinik seda tahab?“ „Juku, mis toimub 1483. aastal?“ „Siis sündis Martin Luther.“ Õige, aga mis toimus 1484. aastal? Siis sai Martin Luther aastaseks.“ Sarnaseid kilde kasutas ka Astrid Lindgren Pipi raamatus ja teisteski oma teostes. Hobune ei mahu Pipi joonistatuna paberile ära, see jätkub pörandal. Karl XII ja vanaproua Petterson 57-st on ühtviisi surnud. Lapse jaoks pole vahet, et neid eraldavad seisus ja sajandid. Need anekdootlikud killud on kirjanikule abivahendiks, nihutamaks teoste tonaalsust lapsemeelsuse suunas. Pipi osalemine preili Rosenblomi koolikatsumisel nihutab selle ettevõtmise naeruväärsete kilda, hoogu lisab Pipi alternatiivne viktoriin lastele kes preili otsust mööda häbenema pidid. Rosenblomi heategevus on ikka ka päris nihkes, kuna see alavääristab lapsi, kes majanduslikult kehvemas seisus.

Täiskasvanudtele adresseeritud huumorikogumikes on nihestatud vaatenurga huvides edukalt kasutatud nn lapsesuu võtet. Meenub kohe Tõnu Oja hääl Meelejahutajast, ütlemas: "Treminaolenahto!" Ja siis hakkas nõ kommunaalhumorit tulema. Ahto, tema ema ja vanaema sattusid Eha Kostabi humoreskides, mis avaldati 1992. aastal kogumikus „Prooviloom“, tavalistesse olmesituatsioonidesse, mille absurdus tuli eriti hästi esile väikese Ahto vaatevinklist. Muuseas, ka Jüri Parijõgi avaldas 1930ndatel *Õpilaslehes* ja *Vikerkaares* Vandismäe Endu kirju, mis kujutasid koolipoisi jutustusi aktuaalsetest päevasündmustest nagu näiteks moemäng jo-jo, nimeede eestindamine, raamatuaasta jm. Jaan Rannapi Agu Sihvka osutas pioneerinduse nihestusele elutervest suhtumisest laste õppetöö ja vaba aja veetmise suhtes.

Mõnikord pakub lapsesuiselt kirjutatud pala topeltnihke. Viiekümnendatel-kuuekümnendatel tehti juba lasteaiaaalistele selgeks, et tsaar oli paha ja enne revolutsiooni ei kõlvanud elu kuhugi. Nihestatud ajalookäsitlus, kas pole? Nihke nihestas omakorda Debora Vaarandi lühipala „Ikka Sass“, mida esitas raadios Imbi Valgemäe. Muuseas, sama pala on leidnud kirjeldamist ka Leelo Tungla seltsimees lapse triloogia kolmandas osas „Naisekäe puudutus“. Küllap võis propagandasaadete kuulamisel jääda revolutsioonieelsest ajast tõepoolest hirmus mulje. Mil määral Vaarandi tolle nihkes pildi autorina muigas nondesamade tsaariaja tõrvajate üle, pole teada. Kes ei mäleta, sellele lühikokkuvõte – Vasja on lahkelt valmis seletama, missugune üks tsaar välja näeb – tal olevat traadist juuksed ja saba, aga mitte tavaline nagu meie kutsikal, vaid nagu valaskalal. Kepp olevat tal käes ja sellega lööb ta vastu pead, kui keegi sõna ütleb. Enne revolutsiooni oli elu üldse väga tülikas - polevat olnud mandariine, ainult õunad ja needki ussitanud. Demonstratsioon samuti polnud, ainult tsaarid jooksid koos fašistidega mööda tänavaid ringi. Küsimuse peale, kas enne revolutsiooni lapsi ikka oli, kostis Vasja, et vähe ja needki rumalad.

„Aeg liigestest on lahti, neetud rist, et minult nõuab paikapanemist,“ kurtis kunagi üks Taani prints. Ta tõttas Wittenbergist koju isa matusele ja avastas enese ümbert nihestunud maailma, kus peresidemed, ausus, ustavus, seaduslikkus olid paigast ära, kus räägitakse üht, mõeldakse teist ja tehakse kolmandat.

Sedasorti nihestunud maailma on kirjeldanud mitmed kirjanikud oma laste- ja noorteraamatutes, kasutades heauskse ja tegelikkuse osas teadmatutes viibiva lapse/noore vaatepunkti. Jutustaja usub kõike, mida täiskasvanud talle räägivad, on selle omaks võtnud ja nõ „targema positsioonil“ lugeja kooriks nagu sibulat, kuni tõelisuse tunnetamise ja ehk ka pisarateni. Nihestatus vaatepunkti kaudu on mõjuv kunstiline võtte, stimuleerib lugejat mõtlema, järeldama, tõde otsima ja ehk on selline asi isegi nagu natuke vaktsiini eest – õpitakse nägema ülespuhutud sõnumi taha ja alla ega usuta enam pimesi.

John Boyne „Poiss triibulises pidžaamas“ (ek 2009) ja Eugene Yeltsini „Stalini murtud nina“ (ek 2014) moodustavad omal moel paari – esimese keskne tegelane on üheksa-aastane Bruno, teise minajutustaja Saša saab kohe pioneeriks, seega 4. klass ja kümneaastane poiss. Bruno on fašistliku ohvitseri poeg, Saša isa aga nõukogude ohvitser ja tulihingeline kommunist. Brunol pole aimugi sellest, mis toimub väljaspool tema turvalist kodu – ometi teab ta, et kusagil on mõjuvõimas Vüürel, kelle otsustest sõltub ka tema perekonna käekäik. Kui isa saadetakse nõ maale Ausvitsa, ehk koonduslaagri komandandiks, siis arvab poiss, et isa on Vüürelit pahandanud, miks muidu saadab ta pere oma kodust kaugele, ja isa peaks andeks paluma. (lk 40).

Saša on aga vägagi „teadlik“. Tema ammuaegne soov on saada pioneeriks (Meenub väike Leelo „Seltsimees lapsest“, kes samuti soovis pioneeriks saada.), ta kirjutab Stalinile ustavusest tulvil kirja, ta tõrjub näljatunnet, tuletades meelde, et pioneer peab endas maha suruma nii tühise iha nagu seda on toit. „Kommunism on juba silmapiiril, varsti jätkub kõigile külluses toitu.“ (16) Ta on uhke oma isale, kes püüab spioone ja kahjureid. Kahjurid on nimelt rahvavaenlased, kes tahavad hävitada „meie väärtuslikku nõukogude omandit.“ Olgu see siis, mis ta iganes on. Lapse pea on hüüdlauseid täis tuubitud.

Mõlemas raamatus on silmapaistev roll juudipoisil, kes kummaski ühiskonnas on *par excellence* süüdlane ja peksupoiss. Bruno sõber Šmuel on vangistatud koonduslaagrisse, ta on omastest lahus ja otsib tagajärjetult papat. Kord viiakse ta Bruno kööki viinapitse läikima hõõruma – sest tal on nii pisikesed sõrmed. Bruno käsitleb seda kui küllatulekut, pakub talle toitu, mille sõber kiirustades sisse ahmib ja hiljem selle ning härraste köögis kõnelemise eest haledalt läbi pekstakse. „Nelisilm“ (nii kutsutakse Moskva 37. koolis prillidega lapsi, kes palju loevad) Finkelsteini mõnitab ka õpetaja, poistest rääkimata. Finkenstein võtab enda kanda Saša sooritatud kuriteo, et Lubjankale – vangistatud vanemate juurde pääseda. Keegi pole märganud ega hoolinud talle ütlemata, et ema ja isa on juba hukatud.

Lugeja saab hea, aga painajaliku pildi kahe totalitaarse režiimi sooritatud koledustest. Boyne teeb seda nõ siidkinnastes. Bruno on teistmoodi naiivne kui Saša. Ta on nagu Tarzan suurlinnas, ei saa mitte millestki aru ja tõlgendab kõike oma turvalise, saksema rahva lastetoe vaatevinklist. Oma olematust elukogemusest lähtudes kirjeldab ning selgitab ta enesele ja lugejale inimesi ja sündmusi. Autor kirjeldab tema kodust elu enne isa määramist Auswitzi, lõbusaid mängu, aga ka tülisid. Taibukas laps

oleks sealt ärevakstegevaid infokilde korjanud, aga poiss saadeti jälle üles lastetuppa ja ta ei hiilunud järgnevat kuulama – miks ikkagi vanavanematele isa uus must uhke munder ei meeldinud, miks ütleb vanaema, et tal on häbi. Kõik need teaberaasud on autor teksti sisse poetanud mitte Bruno vaid lugeja alarmeerimiseks, informeerimiseks.

Eelarvamuste vaba lapsena, kellel pole Ausvitsas omaealisi mängukaaslasi, läheneb Bruno nendele, millegipärast pidžaamat kandvatele inimestele, kes mustemaid majapidamistöid teevad, et nendega suhelda. Mõni ongi poisile seltsiks, aga saab selle eest nuheldud. Ja jälle ei taipa Bruno midagi. Omaealisele Šmuelile traataia taha külla minnes, samuti paljajalu, täidetõrje käigus maha aetud juustega, sõbra toodud räpases „pidžaamas“, loodab ta tõemeeli laagris näha õnnelikke peresid, tennist või jalgpalli mängivaid lapsi, poode ja kohvikuid. Nägi aga kaht tüüpi inimesi – naervaid või karjuvaid sõdureid ja murelikke tühjusesse vaatavaid pidžaamakandjaid. Autor teeb Brunost vati sisse mässitud naiivse lapse. Kes või mis on Šmuel, seda on raskem taibata. Kas sellise saatusega laps on nii sinisilmne ja arvab tõega hea plaani olevat – sõber koonduslaagri vangimoodi riietada ja endale külla kutsuda ning teise lahkumiskatsetele visalt vastu töötada? Jah, tegemist oli viimase kohtumisega, sest Bruno pere saadeti tagasi Berliini. Kas tahtis Šmuel kindlustada endale sõbra ka edaspidiseks? Või oli tegu kavala plaaniga? Kättemaksuga? Mõtlematu poisikesetembuga? Sõbrad elus ja surmas võib lõpus öelda.

Boyni Bruno ei arene, ei saa loo käigus targemaks. Seevastu Yelchin avab raamatu lõpuks Sašal silmad. Poiss ei taha enam pärast kõike nähtut ja kogetut pioneeriks. Lojaalsusest isale ei tunnista ta endale tolle tegude tähendust ja seisab Lubjanka vangla ootesabas, et isaga kohtuda, aga ta ei ole enam see, kes raamatu alguses. Yelchini raamat on Boyne'i omast ramedam, laps ei ole hoitud ega kaitstud. Laps on kogu aeg pinges, hirmunud ja ohustatud, kõigub patriotismipuhangute ja ebakindluse vahel. Ta kõigub optimistliku tulevikuusu ja reaalse elu vahel, kus üks vale sõna võib põhjustada pahanduste laviini. See on salatsemise, öördamise, hirmu ja usaldamatuse õhkkond, kus laps kasvab. Ta kaotab isa ja kodu, ehkki see on vaid tilluke kubrik ühiskorteris. Sašat pannakse proovile – kui ta ütleks lahti rahvavaenlasest isast ja hakkaks koolis koputajaks, muutuks elu kergemaks. Raske on toime tulla teadmise, et ameeriklannast ema mitte ei surnud vaid isa andis ta üles ja ema hukati.

Saša Zaitšik käib läbi justkui puhastustulest ja raamatu viimastel lehekülgedel veendub, et inimlikkus pole maailmast kadunud – vangide külastamise järjekorras seisev naine annab talle süüa ja sooja salli. Lõpusõnad omavad mitut tähendust: Oleme sinuga alles plindrisse sattunud, mis, Zaitšik? Kas sa arvad, et saame sellest kord vabaks? Saame, kinnitab naine. „Praegu aga tuleb pikalt oodata. Oodakem, Zaitšik!“ Boyne raamatu lõpulause ütleb aga :

Niisiis on ühe raamatu lõpus lootus, mis ju täitus ning teise lõpus lohutus, et sellised sündmused ei saa enam kunagi korduma. Mõlemad autorid on ühes asjas ühte meelt – olid need isad, kes nad olid ja tegid nad, mis nad tegid – oma poega armastas siiralt ja täiega nii SSLane kui julgeolekuohvitser. Raamatute erineva tonaalsuse võib põhjustada muuhulgas ka see, et 47aastane iirlane Boyne on ajas ja ruumis fašistlikust Saksamaast kaugemal kui 62aastane Eugene Yelchin stalinistliku režiimiga Venemaast. Kirjaniku isa lapsepõlv mõõdu kirjeldatud terroriaastail, autorit ennast on üritatud koputajaks värvata. Võimalik, et eesmärgi nimel lisas Yelchin paksemalt värve ja keeras vinti peale, aga nihestatuse huvides töötas see hästi.

Kuidas on aga adreassaadi ja arusaamisega? Nagu eelpool juba öeldud, nihestatust mõistab paremini juba teatud elukogemusega lugeja. Üheksa-kümneaastased ehk siis tegelastega samavanad lapsed kardetavasti ei saa ilma ohtrate lisaseletustega toimuvast üldse eriti aru. Ajalootunni lisamaterjaliks oleksid need raamatud väga head.

Ajalootundi laulva revolutsiooni käsitlemise abimaterjaliks sobib hästi Ilmar Tomuski ajarändurite sarja teine raamat „Seiklused paralleelmaailmas“. Ajaloo kujutamisel kasutab autor absurdini minevat nihestatust. Autor saadab kaasaja lapsed minevikku. Neile, muuseas, oleks ajastu ka ilma seda nihestamata absurdsuse tipp. Mida nad seal näevad:

„Surnuaeda ümbritseva aia vastas bussipeatuses mängis puhkpilliorkester. Bussijaamatagusele suurele parkimisplatsile oli ehitatud tribüün, mis meenutas hiiglaslikku pjedestaali, mille otsa ronivad olümpiavõitjad, et oma auga teenitud medaleid vastu võtta. Sellel pjedestaalil polnud siiski ühtegi olümpiavõitjat. Kõige kõrgemal astmel seisis hoopis umbes saja-aastane kortsus vanamehekrõnks, kes püsis vaevu jalul. Tema rinnaesine oli täis kuldselt helkivaid ordeneid ja medaleid. Kui madalamatel astmetel seisvad pisut nooremad ätid poleks teda püsti hoidnud, oleks plekist ordenite raskus vedanud põdura vanuri kindla peale ninali parkimisplatsile. „See peab küll olema mingi vabaõhuetendus,“ leidis Toomas. „Paistab, et nad parodeerivad nõukogudeaegseid maiparaade.“

Lääne-Virumaa aleviku elanikud peavad iga päev Teises maailmasõjas langenute ausamba ees kummardama, saavad talongi ja selle eest oma igapäevase leiva ja piima. Loosungid kuulutavad „Viisaastak nelja aastaga!“ ja „Igale Nõukogude inimesele liiter siirupit aastas!“ Müütiline Suur Juht lubab, et kui tehakse usinalt tööd ja teda austatakse ja armastatakse, läheb elu varsti veel paremaks.

Seni näidatakse poes lookas riuleid plastist produktidega, aga mitte igähele, huviretk tollesse poodi on preemiaks hea töö eest. Müüja võtab uudistajaid vastu propagandakõnega: „Lugupeetud ostjad, meie suur juht armastab meid. Tema hoolitsus on piiritu ja ta arm meie vastu on igavene. Mul on väga hea meel tutvustada teile kõike seda, mida Suur Juht tahab meile pakkuda. Täna esineb meie suurel kodumaal veel üksikuid raskusi, kuid juba aastal 2030 on igäihel võimalus osta poest kõike, mida siin näete.“

Koos käiakse staadionil raadiot kuulamas, vabatahtlikult, muide, sest muidu leivanormi ei saa. Perekonna unistuseks on tolmuimeja. Suur Juht saadab mõnele perele kingituseks plastlilledest kimbu koos vaasiga, milles peitub pealtkuulamiseade. On vastalisi ja on neid, kes Suurelt Juhilt saadud ordenit uhkusega kannavad.

Nihkes küll ja teatava Põhja-Korealiku värvinguga, aga kirjeldus annab päris hästi edasi ajajärgu absurdset ja hirmutavat meeleolu. Peegeldus kõverpeeglis. Näpuotsaga ajalooteadmisi ka, ehkki stiilis „usu või ära usu“. Lapsed peavad raamatus ajaloo õigele rajale käänama. Selleks võetakse punkt punktilt läbi laulva revolutsiooni eelsed ja aegsed sündmused nagu ajalootunnis, otsitakse Saaremaalt üles üks emakeeleõpetaja, kes meeleldi laulab ja ka õigete laulude tegemise juures on meie ajaränduritest abi.

Nihkes pilt õnnelikust ühiskonnast vaatab vastu Lois Lowri „Andjas“, mille autor on pühendanud „kõigile lastele, kelle kätte me usaldame oma tuleviku.“ Selle keskne tegelane on Brunost ja Sašast vanem – 12-aastane poiss Jonas.

Jonas elab muretult oma täiuslikus maailmas, kõik on kontrolli all, pole sõdu, hirmu, valu, nälga. Pole ka valikuid ja seega puudub võimalus valesti valida. Laps ei pea oma peaga otsustama kelleks saada – igale inimesele on määratud kogukonnas kindel roll. Jonasel on pere, maja, kus elada. Õhtuti istutakse koos ümber laua ja räägitakse oma tunnetest. Laste puhul aidatakse neil mõista oma viha põhjusi. Suured jagavad töömuresid. Hommikul jutustatakse, mida unes nähti. Idüll, kas pole? Pikapeale selgub, et ühisesse võrku lülitatud teateid edastav raadio töötab kahel suunal ... Uksi seal ei lukustata.

Võõrastust, aga ka uudishimu äratab nende kõnepruuk, keeld kasutada kujundlikku keelt (see on ju valetamine, kui ütled, et oled nälga suremas. Ei sure ju!), huumori puudumine, raamatute puudumine, kui käsiraamatud ja Reeglite raamat välja arvata.

Esialgu lugeja ei pruugi märgata, et midagi on päriselt halvasti. Et tegemist pole mitte utoopia vaid düstooiaga. Oma ideaalmaailma reeglite kohaselt elavaid kogukondi oli ja on ka praegu – esimesena tulevad meelde amishid ja vissarionlased. Kuid nende taga puudub süsteem. Nimede järgi võib aru saada, et Kogukonnas on mitmete rahvuste, küllap ka rasside inimesi. Aga kuna sealsed inimesed ei näe värve, pole nahavärvil tähtsust. Jonas õpib koolis, kus iga päev algab hümniga ja kus õpetatakse rangelt teistega arvestamist. „Vabandan, et põhjustasin oma õppimiskogukonnale ebameeldivust,“ peab lausuma hilineja. Üldse on seda vabandamist ja vabanduste vastuvõtmist mõõdutundetult palju. Kas see teeb neist paremad inimesed? Varsti seisab poisil ees nn kutsevalik. Ehk siis saab ta teada, kelleks tal on määratud saada. Temast saab mäluandja.

Ülima ettehooldusega võiks ju kuidagimoodi leppida, aga siis selgub tasapisi õnneliku ühiskonna hind ja mida tähendab nii tavaline ja süütukõlaline sõnapaar „ära saatma“. Ära saadetakse ebatäiuslikud vastündinud, ära saadetakse vanurid.

Kas kujutatud võiks olla Põhja-Korea laadis utoopia? Vist siiski mitte, Põhja-Korea pildil oleks ka suure juhi ja õpetaja ülistamine. „Andjas“ me tegelikult teada ei saa, kes selle utoopia on organiseerinud, kes täpsemalt on otsustajad, need Vanemad, kes tõmbab niite. Kus ja kuidas sünnivad käsud, mida meie mõistes krappide kaudu üle terve linna lastakse. Ent saame teada, miks. Kunagi ammu viis ülerahvastatus näljahäda ja sõjani. Sellest need radikaalsed sammud uue ühiskonna kujundamisel.

Kirjanik küsib sellise nihestatud maailma kirjeldamisega, kas tohib hüveolu nimel võtta ära valikuõigus ja –võime, eksimisvõimalus, valu – olgu siis füüsiline või hingeline? Poliitkorrektsuse ja ettehoolduse ilmingud, olgu Euroliidus või Eestimaal, torkavad pärast „Andja“ lugemist teravalt silma.

Vaatepunkti kaudu nihestatud maailma kujutamise kõrval saab hästi ära kasutada ka fantaasiakirjanduse žanrit ja paralleelmaailma kujutamise võtet. Kogu Pratchetti Kettamaailm on meie mõistes üks nihkes paik, kus kõik meile kummaliselt tuttav ette tuleb ... Vanameister mängis mõnuga ja pilas mõndagi, mis meile siin selles aja püksisääres ainuõige ja hea tundub.

Paralleelmaailma kaudu inimeseks olemise, religiooni ja ühiskondlike olude analüüsimise seisukohalt on palju mõtteainet ja seiklusi pakkuv Philip Pullmanni triloogia „Tema tumedad ained“ ja selle jätkutriloogia „Põrmu raamat“, millest eesti keeles esialgu vaid esimene osa „La belle sauvage“.

Tegevuspaigad, elu-olu on kummastavalt tuttavlik, olgu see siis Oxford või kauged põhjaalad. Samas tundub kõik täiesti teistsugune. Oleks nagu kaasaeg, aga pole ka. Mõjub arhailiselt. Elektrit pole, aga kasutatakse anabarlampe, šokolatl on peen ja hõrgutav maiustus. Lennukite rolli täidavad dirižaablid.

Pullmanil on tähtsal kohal teadus ja teadlased, aga eksisteerivad ka nõiad, kes on täitsa tavalised nagu mingit sorti etniline grupeering. Ta arutleb üksikisiku ja ühiskonna teemadel, kui kaugele võib eesmärgi nimel minna. Religioon, kirik ja inimeseks olemine – hinge teema sealjuures, pakub autorile suurt huvi.

Nimelt selles maailmas on igäühe sisemine mina otsekui peo peal – daemon, kas võiks öelda ka hingeloom, kõnnib mingi zooloogilise liigina oma peremehe kõrval. Lapse daemon on pidevas muutumises (eks ju lapski areneb ja muutub pidevalt), täiskasvanu daemon oma kuju ei muuda. Kui sul on koer, siis nii jääb, kui vares või mäger, tuleb sellega leppida ja see ütleb sinu kohta mõndagi. Inimese ja tema demoni suhe on sügavalt puudutav, hell, mõjusalt välja kukkunud. Inimene pole iial üksi, tal on, kellega nõu pidada. Kui keegi on sinuga viisakas, siis jälgi, kuidas suhtlevad omavahel demonid ja saad teada, kuidas sinusse tegelikult suhtutakse. Teise triloogia „Põrmu raamat“ esimeses osas kohtame inimest, kes piinab ja nuhtleb oma demoni ja see pole võigas mitte üksnes raamatutegelastele vaid ka lugejale. Kuna demoni eraldamisel tema lapsminast vabaneb aga teatavat sorti energia, siis selle uurijad – pookijad lõikavad lapsi nende demonitest lahku.

Pullmann kasutab oma meie mõistes nihestatud maailma selleks, et osutada võimule pürgijate eetilisele ning moraalsele mädasusele, olgu siis tegu kirikuga või selle käsilastega – Püha Kiriku, Magistariumi, oblatsioonikomitee ja Konsistoriaalse Distsiplinaarkohtuga. Ketseri rollis on teadlased, kes on avastanud paralleelmaailmade olemasolu. „La belle sauvage’s“ loovad just kiriklikud võimule pretendeerivad ringkonnad omalaadse Pavlik Morozovite kultiveerimise organisatsiooni. Teadlased, kes sellele kõigele vastu seisavad, nendivad pardoksi – et demokraatia eest võidelda, selleks tuleb kasutada ebademokraatlikke võtteid. Pullman laseb mõelda, kui palju sõltub maailmas üksikisikust, jah kui PALJU sõltub üksikisiku otsusest.

On hämmastav, kui võrd enam ja tulemusrikkamalt saab nihestatud tegelikkuse kaudu öelda meie maailma kohta. Kerge on targutada mineviku teemal – mis oli, võinuks olla ja kuidas pidanuks ja mis see kõik endaga kaasa tõi. Kaasaja nähtuste analüüsimiseks puudub meil vajalik distants. Distanti loob nihestatud tegelikkuse kujutamine fantaasiakirjanduses. Vaatepunkti nihutamisega nihestatud maailma kujutamine aitab mõtestada ajaloos toimunut ja inimeseks olemist üldisemalt.